

Válka nemá ženskou tvář

Světлана Alexijevičová

PISTORIUS & OLŠANSKÁ

— Světlana Alexijevičová

**Válka nemá
ženskou
tvář**

S v ě t l a n a A l e x i j e v i č o v á

Válka nemá ženskou --- tvář

Z ruštiny přeložil Libor Dvořák

Pistorius & Olšanská
Příbram 2018

© Světlana Alexijevičová, 2018
Translation © Libor Dvořák, 2018

ISBN 978-80-7579-024-8 (PDF)
ISBN 978-80-7579-021-7 (tištěná kniha)

„Kdy se poprvé v dějinách objevily ve válce ženy?“

„Ženy bojovaly v řeckých válkách už ve 4. století př. n. l. v Aténách a Spartě. Později se podílely také na pochodech Alexandra Makedonského.

Ruský historik Nikolaj Karamzin o našich předcích psal: „Slovanky občas do válek chodily se svými otci či manžely – a smrti se nebály. Například při obléhání Konstantinopole Řekové našli mezi padlými Slovany i četné ženské mrtvoly. Matka vychovávající své děti je mimo jiné připravovala na to, že z nich budou vojáci.“

„A v novověku?“

„Poprvé to bylo v Anglii, v letech 1560–1650. Tam se zakládaly lazarety, v nichž sloužily vojačky.“

„Co se stalo pak, ve 20. století?“

„Hned na začátku, za první světové války, verbovali ženy v Británii ke královskému válečnému letectvu; byl tam taky zformován Královský podpůrný sbor a ženská automobilová legie. V těchto jednotkách sloužilo na sto tisíc osob.

Druhá světová válka už probíhala mimo jiné za čilé účasti žen. Ženy bojovaly u všech druhů vojsk v mnoha zemích světa: v britské armádě jich bylo 225 tisíc, v americké 450–500 tisíc, v německé 500 tisíc...

V sovětské armádě pak bylo zařazeno kolem jednoho milionu žen. Ty zvládly naprosto všechny obory činnosti, včetně těch zcela neženských. Zrodil se dokonce i jazykový problém – slova jako

„tankista“, „pěšák“ či „samopalník“ do té doby neměla ženskou podobu, protože v takové roli se žena v moderní době ještě nikdy neobjevila. Ženské podoby těchto pojmenování se rodily až tam, ve válce...“

Z rozhovoru s historikem

ČLOVĚK JE VÍC NEŽ VÁLKA

(Z deníku knihy)

Milióny padlých jen tak zdarma
prošlapaly cestu v temnotách...

Osip Mandelštam

1978–1985

Píšu knihu o válce...

Zrovna já, která válečné knihy neměla ráda, přestože v mém dětství a mládí to bylo oblíbené čtení všech mých vrstevníků. A není divu – byli jsme všichni děti Vítězství. Děti vítězů. A co jsem si o válce pamatovala jako vůbec první? Svou dětskou tíseň ze záplavy nesrozumitelných a strašlivých slov. Na válku se vzpomínalo pořád: ve škole, doma, o svatbách i křtinách, o svátcích i zádušních obřadech. Dokonce se o ní bavily i děti. Kluk od sousedů se mě jednou zeptal: „A co dělají lidi pod zemí? Jak tam žijou?“ Všichni jsme cítili potřebu rozluštit tajemství války.

Právě tenkrát jsem poprvé uvažovala nad smrtí... A přemýšlet o ní jsem už nikdy nepřestala – stala se pro mě nejdůležitější záhadou života.

Všechno na světě pro nás začínalo v tom děsivém a tajemném světě. Můj ukrajinský dědeček, matčin tatínek, padl na frontě a pochován je kdesi v maďarské zemi, kdežto běloruská babička, otcova maminka, zemřela na tyfus u partyzánů; její dva synové

sloužili v armádě a v prvních měsících války zmizeli beze stopy – z celkem tří chlapců se domů vrátil jediný. Můj otec. Jedenáct vzdálených příbuzných i s dětmi Němci upálili zaživa – někoho v jeho vlastní chalupě, někoho ve vesnickém kostelíku. A takhle to bylo v každé rodině. V každé.

Vesničtí kluci si ještě dlouho hráli na „Němce“ a „Rusy“. Vykřikovali německá slova: „Chende choch! Curjuk! Hitler kaput!“

O světě bez války jsme neměli tušení a ten válečný byl jediný, který jsme znali, a lidé války byli také ti jediní, jež jsme znali. Ani dnes jako bych neviděla jiné lidi a jiný svět. Ostatně existovali někdy vůbec?

* * *

Vesnice mého dětství hned po válce byla čistě ženská. Babská. Mužské hlasy si vůbec nevybavuju. A tohle už ve mně zůstalo: o válce vyprávějí ženské. A pláčou. A když zpívají, jako by plakaly.

Polovina knih ve školní knihovně byla o válce. Totéž platí o vesnické a o okresní, kam si pro knížky často jezdil otec. A teď tedy má odpověď na otázku, proč to tak bylo. To jistě není náhodou! Pořád jsme přece bojovali nebo se na válku připravovali. Nikdy jsme nežili jinak a nejspíš to ani neumíme. Nejsme s to si představit, jak by se dalo žít jinak – to se jednou budeme muset moc dlouho učit.

Ve škole nás učili milovat smrt. Psali jsme slohové práce o tom, jak rádi bychom zemřeli ve jménu něčeho... Snili jsme o tom...

Jenže hlasy venku na ulici křičely něco jiného a vábily člověka víc.

Dlouho jsem byla knihomolka, již realita lekala a zároveň přitahovala. Z neznalosti života se ve mně rodila neohroženost. A teď si tak říkám: Dokázala bych se vrhnout do takové propasti, kdybych byla větší realista? Z čeho se to všechno rodilo – z nevědomosti? Nebo z pocitu cesty? Protože pocit cesty přece existuje...

Dlouho jsem hledala... Jakými slovy se dá sdělit to, co slyším? Pídila jsem se po žánru, který by odpovídal tomu, jak vidím svět, jak jsou ustrojeny mé oči a mé uši.

Jednou mi do rukou přišla kniha Alěše Adamoviče, Janky Bryla a Uladzimira Kolesnika *Moje ves lehla popelem...* Takový otřes jsem předtím zažila jen jednou, při četbě Dostojevského. Literární forma byla v tomto případě velmi neobvyklá: román je poskládán z hlasů života samého, z toho, co jsem slyšala v dětství, z toho, co se dodnes ozývá na ulici, doma, v kavárně i v trolejbusu. A je to! Kruh se uzavřel. Našla jsem to, co jsem hledala. Co jsem tušila.

Alěš Adamovič se stal mým učitelem...

* * *

Dva roky jsem spíš přemýšlela, než že bych se scházela s lidmi a zaznamenávala si jejich vzpomínky. Hodně jsem četla. O čem bude ta moje kniha? Další kniha o válce... Ale k čemu to? Válek bylo už tisíce – malých i velkých, známých i neznámých. A napsáno toho o nich bylo ještě víc. Jenže... Hned mi bylo jasné, že drtivou většinu napsali muži o mužích. Vše, co o válkách víme, vypráví mužský hlas. Všichni jsme se ocitli v zajetí mužských představ o mužském vnímání války. V zajetí mužských slov. Kdežto ženy mlčí. Třeba mé babičky se kromě mě nikdo na nic neptal. Nebo mé maminky. Mlčí dokonce i ty ženy, které na frontě byly. A když někdy najednou začnou vzpomínat, tak nemluví o ženské válce, ale zase o mužské. Přizpůsobují se kánonu. Jedině doma nebo v kroužku frontových kamarádek si nejdřív popláčou a pak začnou rozprávět o své válce, kterou já vůbec neznám. Ale co já – nikdo ji nezná! Během svých novinářských výprav jsem se nejednou stala posluchačkou zcela nových textů. A zažila jsem stejný šok jako v dětství. Z těch vyprávění jako by vyvstával obludný škleb tajemna... Když o válce vyprávějí ženy, v těch příbězích není nebo téměř není to, co jsme jinak v tomto ohledu zvyklí slyšet nebo číst: není tam nic o tom, jak jedni lidé hrdinně zabíjeli jiné lidi a zvířezili. Nebo prohráli. Jaká u toho byla technika a jací generálové. Ženská líčení jsou jiná a o něčem jiném. Ženská válka má své barvy, své vůně, své světlo a svůj pocitový prostor. Svá vlastní slova. Nejsou tam váleční rekové a jejich neuvěřitelné hrdinství,

jen prostě lidé nucení dělat věci pro člověka nelidské. A trpí tam nejen oni (lidé!), ale i země, ptáci a stromy. Všechno, co tu žije společně s námi. To všechno trpí beze slov, což je ještě hrůzuplnější.

Ale proč? – ptala jsem se nejednou sama sebe. Proč ženy, které zaujaly a obhájily své místo v kdysi totálně mužském světě, nedokázaly obhájit svou historii? Svá slova a své pocity? Proč neuvěřily samy sobě? A nám je utajen celý svět, protože jejich válka zůstala neznámá...

Chci napsat dějiny této války. Ženské dějiny.

* * *

Co přišlo po prvních setkáních?

Nejdřív údiv: válečné profese těchto žen jsou nejrůznější – zdravotnice, odstřelovačka, kulometnice, velitelka obsluhy protiletadlového kanónu, ženistka – ale dnes jsou z nich účetní, laborantky, turistické průvodkyně či učitelky... V těch rolích je jakýsi nesoulad – jak tenkrát, tak i dnes. Jako by nevzpomínaly na sebe, ale na nějaká jiná děvčata. Samy sobě se ještě dnes diví. A historie se přímo před mýma očima polidštuje a začíná se podobat obyčejnému životu, na který najednou září jiné světlo.

Občas jsem narazila na přímo neuvěřitelné vypravěčky, v jejichž příbězích najdete stránky, jež by mohly soupeřit s nejlepšími pasážemi klasické literatury. Ty ženy zcela jasně viděly samy sebe jak shora, z nebe, tak zdola, ze země. Viděly před sebou celou cestu vzhůru a pak zase dolů – od anděla ke zvířeti. Vzpomínka není vášnivá či naopak nezúčastněné převyprávění zmizelé reality, to je nový zrod minulosti, umožněný tím, že čas obrátí svůj tok. Je to především činnost kreativní. Při vyprávění lidé tvoří, „píší“ svůj život. Často se stává, že ho dotvářejí či přetvářejí. A tady musíme zpozornět. Být na to připraveni. Na druhé straně bolest roztavuje a likviduje jakoukoli faleš. Protože teplota je najednou příliš vysoká! Přesvědčila jsem se, že naprosto upřímně si počínají obyčejné ženy – zdravotní sestry, kuchařky či pradleny... Ty totiž (jak to říct nejlépe) slova čerpají ze sebe, a ne z novin či knih,

co přečetly – není v tom nic cizího. Vycházejí jen ze svých vlastních prožitků a svého utrpení. To výpovědi vzdělaných lidí (i když se to může zdát zvláštní) jsou daleko častěji „omlety“ časem. Jeho obecným kódováním. Jsou infikovány sekundárním poznáním. Mýty. Často musí člověk urazit hodně dlouhou cestu, někdy dokonce v kruhu, než konečně vyslechne vyprávění nikoli o mužské, ale o ženské válce; jak se ustupovalo a zase útočilo, na jakém úseku fronty... Jedno sezení obvykle nestačí, musíte na stejné místo přijít několikrát. Asi jako umanutý portrétista.

V neznámém domě či bytě sedávám dlouho, někdy celý den. Pijeme čaj, zkusíme si nedávno nakoupené blůzky, bavíme se o účesech a o kuchařských receptech. Společně si prohlížíme fotografie vnoučat. No a pak... Po nějakém čase, a nikdy nevíte, kolik ho bude zapotřebí, najednou přijde onen dlouho očekávaný okamžik, kdy ten druhý či ta druhá opustí běžný sádrový či železobetonový kánon fádnicích pomníků a zamíří přímo k sobě. Do sebe. Nezačne vzpomínat na válku, ale na své mládí. Na kousek svého života... A tehle okamžik musíte postřehnout! Nesmíte ho propásnout! Jenže po dlouhém dni, zaplaveném slovy, fakty a slzami, v paměti uvízne jediná fráze (ale jaká!): „Do války jsem odcházela tak malá, že jsem během ní dokonce vyrostla...“ Tu si pak nechám v zápisníku, i když na magnetofonu mám desítky a desítky metrů pásky se záznamem. Třeba čtyři pět kazet...

A co mi nejvíc pomáhá? Asi to, že jsme zvyklí žít pospolu. Dohromady. Že jsme lidi s kolektivní náturou. Všechno v nás je takřkajíc na očích – jak štěstí, tak slzy. Umíme trpět a o útrapách vyprávět. Utrpení je oporou našeho těžkého a často neuspořádaného života. Bolest je pro nás uměním. A musím připustit, že ženy se na tuto cestu pouštějí odvážně...

* * *

Jak mě vítají?

Oslovují mě „holčičko“, „dcerunko“, „děťátko“ – kdybych patřila k jejich generaci, asi by se ke mně chovaly jinak. Zdrženlivě,

jako rovný s rovným. Bez radosti a nadšeného údivu, jichž se nám dostává pokaždé, když se sejde stáří s mládím. Zásadní moment je, že tenkrát byly mladé a teď na to vzpomínají už ve stáří. Vzpomínají po čtyřiceti letech, tedy po celém životě. Opatrně a šetrně mi otevírají svůj svět: „Hned po válce jsem se vdala. Schovala jsem se za manžela. Za každodenní starosti, za dětské plenky. A schovala jsem se ráda. Maminka mě prosila: ‚Mlč, mlč! K ničemu se nepřiznávej!‘ Svou povinnost vůči vlasti jsem splnila, ale jsem smutná, že jsem tam byla, že to všechno vím... A ty jsi ještě úplná holčička...“

Často je vídám, jak sedí a zaposlouchávají se do sebe samých. Do zvuku své duše. A pak porovnávají, zda se ten zvuk věrně otiskl do slov. Po těch dlouhých letech člověk chápe, že tohle byl život a teď je třeba smířit se s odchodem. Moc se mu nechce a trápí ho, že by měl jen tak zmizet. Úplně jednoduše, mimoděk, takříkajíc za pochodu. A když se takový člověk ohlédne, dostaví se přání nejen se svěřit se svým osudem, ale rozluštit i tajemství života. Sama sebe se zeptat: A proč se se mnou tohle všechno dělo? Na vše kolem sebe se dívá trochu smutným pohledem na rozloučenou... Už skoro odtamtud... Už není čím klamat sebe ani jiné. Už chápe, že bez pomýšlení na smrt v sobě neporozumíme ničemu. Že její tajemství překryje všechno.

Válka je prožitek příliš intimní. Stejně nekonečný jako celý život...

Stalo se mi také, že jedna žena (letkyně) setkání se mnou odmítla. Telefonicky mi to vysvětlila: „Já prostě nemůžu... Nechci na to vzpomínat. Ve válce jsem byla tři roky... Tři roky jsem si vůbec nepřipadala jako žena. Můj organismus odumřel. Neměla jsem menstruaci a málem ani běžné ženské touhy. A přitom jsem byla moc hezká... No a můj budoucí muž mě najednou požádal o ruku... Už v Berlíně, u Reichstagu. Řekl mi: ‚Válka skončila a my zůstali naživu. Měli jsme štěstí. Vem si mě za muže.‘ Chtěla jsem se rozplakat. Křičet na něj. Praštit ho! Jak za muže? Teď hned? To se mám uprostřed vši té spouště vdávat? Uprostřed černých sazí a černých cihel? Podívej se na mě! Jen se pořádně podívej, jaká jsem... Nejdřív ze mě zase udělej ženskou: nos mi květiny, dvoř se

mi, říkej mi krásná slova. Tolik bych to chtěla! Tolik na to čekám! Málem jsem mu dala facku... Chtěla jsem ho udeřit... Jenže on měl jednu tvář po spálenině rudou, ožehlou, a já si uvědomila, že všechno pochopil, že po té tváři, po ještě čerstvých ranách stékají slzy... Sama vlastním slovům nevěřím, ale slyším se, jak říkám: „Ano, vezmu si tě.“

Promiňte... ale já nemůžu...“

Plně jsem ji chápala, ale stejně to bude stránka či alespoň půlstránka do mé příští knihy.

Texty, texty. Všude jsou texty. V městských bytech i vesnických chalupách, na ulici i ve vlaku... A já je poslouchám... Stále víc se proměňuju v jedno velké ucho, neustále natočené směrem k jinému člověku. „Čtu“ hlasy.

* * *

Člověk znamená víc než válka...

A pamatuje si právě to, v čem znamená víc. Vede ho cosi, co je silnější než dějiny. Musím se přimět k většímu záběru, donutit se psát pravdu nejen o válce, ale o životě a smrti vůbec. Pokládát Dostojevského otázku: Kolik je člověka v člověku, jak toho člověka v sobě ochránit? Není pochyb o tom, že zlo je svůdné. Je šikovnější než dobro. Přitažlivější. Do nekonečného světa války se nořím stále hlouběji, vše ostatní jaksi pohaslo a je to obyčejnější než obvykle. Nořím se do grandiózního, dravého světa. Teď už chápu osamělost člověka, který se odtamtud vrátil. Je v něm vědění, které jiní nemají a které se dá získat jedině tam, v blízkosti smrti. Když zkouší něco sdělit slovy, probouzí se v něm pocit katastrofy. A tak oněmí. Chtěl by něco říct, ostatní by mu chtěli porozumět, ale všichni jsou bezmocní.

Tihle lidé jsou vždy v jiném prostoru než jejich posluchač. Obklopuje je neviditelný svět. Takové debaty se účastní vždy nejméně tři: ten, kdo události líčí dnes, týž člověk, ale takový, jaký byl tenkrát, v okamžiku těch událostí – a k tomu já. Mým cílem je hlavně vydolovat pravdu těch let. Těch dnů. Bez falše citu. Hned

po válce by člověk popisoval jinou válku, kdežto za desítky let se v něm samozřejmě mnohé mění, protože do vzpomínek už ukládá celý svůj život. Celého sebe. To, jak po všechna ta léta žil, co četl, co viděl, s kým se setkal. A konečně zda je šťastný nebo naopak nešťastný. Jednou spolu mluvíme sami dva či samy dvě, jindy u toho je ještě někdo. Třeba rodina. Nebo přátelé. Ale jací? Frontoví přátelé jsou jedna věc, kdežto ti ostatní něco docela jiného.

Dokumenty jsou živé bytosti, mění se, pochybují společně s námi a těžít z nich můžete opravdu donekonečna. Něco nového a pro nás právě teď nezbytného. V tomhle okamžiku. A co vlastně hledáme? Nejčastěji ne hrdinské činy, ale cosi často až nepatrného, lidského, něco, co je pro nás nejzajímavější a nejbližší. Co bych se třeba já sama nejradši dověděla o životě antického Řecka? Příběhy Sparty... Chtěla bych si třeba někde přečíst, jak a o čem tehdejší Sparťané mluvili doma. Jak odcházeli do války. Jaká slova pronášeli poslední den či poslední noc před rozloučením s milovaným člověkem. Jak vyprovázeli vojáky. A jak čekali na jejich návrat z války... Ne na návrat hrdinů a vojevůdců, ale obyčejných mladých mužů...

Dějiny skrze vyprávění jejich naprosto nenápadných účastníků a svědků. Ano, to mě zajímá, z toho bych ráda udělala literaturu. Jenže tihle vypravěči nejsou jen svědky, ba těmi svědky jsou ze všeho nejméně – oni jsou aktéři a tvůrci dějin. Dostat se do bezprostřední blízkosti reality, setkat se s ní tváří v tvář je nemožné. Mezi realitu a nás se staví naše city. Uvědomuju si, že mám co do činění s verzemi, že každý má svou a teprve z nich, z jejich souhrnu a jejich průsečíků se rodí obraz doby a lidí, kteří ji obývají. Rozhodně bych si ale nepřála, aby se o mě knize říkalo: Její hrdinové jsou reální, nic víc. Jsou to zkrátka dějiny. Jen dějiny.

Já ovšem nepíšu o válce, nýbrž o člověku ve válce. To není historie války, ale historie citu. Jsem historik duše. Na jedné straně zkoumám konkrétního člověka, žijícího v konkrétní době a účastníčího se konkrétních událostí, ale na straně druhé v něm potřebuju objevit věčného člověka. Záchvěvy věčnosti. Tedy to, co je v člověku přítomno neustále.

Často slýchám: vzpomínky – to nejsou ani dějiny, ani literatura. To je prostě zaneřádný a rukou umělce neočištěný život. Surový materiál mluvy, jehož je plný každý den. Tyhle cihly se povalují všude. Jenže cihly, to ještě není chrám! Pro mě je ovšem všechno jinak... Právě tam, v horoucím lidském hlasu, v živém odrazu minulosti se skrývá prapočáteční radost, právě tam je třeba hledat nepotlačitelnou tragiku života. Chaos a vášeň života. Jeho jedinečnost a nezachytitelnost. V ještě nezpracované, originální podobě.

Já stavím chrámy z našich citů... Z našich tužeb a zklamání. Z našich snů. Z toho, co se odehrálo, ale co by naší pozornosti mohlo uniknout.

* * *

Takže ještě jednou o tomtéž... Pro mě není důležitá jen realita, která nás obklopuje, ale i ta, co je v nás. Nezajímá mě sama událost, ale cit, který vyvolala. Takříkajíc duše události. Pro mě jsou realitou city.

A dějiny? Ty jsou na ulici. V davu. Věřím, že kousíček historie je v každém z nás. Jeden v sobě má půl stránky, jiný třeba dvě tři. A všichni společně píšeme knihu doby. Každý křičí svou pravdu. Je to divoká směs odstínů. To vše je třeba uslyšet, rozplynout se v tom všem a stát se tím vším. A zároveň sebe sama neztratit. Propojit řeč ulice a literatury. Komplikace se skrývá taky v tom, že o minulosti mluvíme dnešním jazykem. Jak ale předat pocity oněch dní?

* * *

Hned ráno se ozval telefon: „My se neznáme... Ale přijela jsem z Krymu, volám rovnou z nádraží. Je to k vám daleko? Ráda bych vám vylíčila svou válku...“

No vida!

A my jsme se s mou holčičkou zrovna chystaly do parku. Pozvit se na kolotoči. Jak vysvětlit šestiletému človíčkovi, čím se zabývám? Nedávno se mě zrovna zeptala: „Mami, a co je to válka?“

Jak jí odpovědět... Ráda bych ji do našeho světa vpustila s laskavým srdcem, a tak ji učím, že utrhnout kytičku jen tak se nemá a nesmí. Že rozšlápnout berušku není pěkné, stejně jako utrhnout vázce křidélko. Jak ale dítěti vysvětlit válku? Jak vysvětlit smrt? Jak odpovědět na otázku, proč se tam zabíjí? A zabíjejí se tam přece i malé děti, takové, jako je ona. My dospělí mi v tomto ohledu připadáme jako spiklenci. Protože my víme, oč jde. Ale děti? Mně to jako poválečnému dítěti rodiče ještě jakžtakž vysvětlili, ale já to už svému dítěti vysvětlit neumím. Neumím najít správná slova. Válka se nám líbí stále méně, je stále těžší najít pro ni ospravedlnění. Pro nás už je to prostě vraždění. Každopádně alespoň pro mě.

Kéž by člověk dokázal napsat takovou knihu, aby se z ní dělalo špatně a sama představa války by pro nás byla hnusná. Šílená. Zle by se z ní dělalo i samotným generálům...

Mé mužské přátele (na rozdíl od přítelkyň) takováto „ženská“ logika ohromuje a znovu a znovu slyším „mužský“ argument: „No jo, tys ve válce nebyla.“ A třeba je to naopak dobře, protože nevím, co je to vášnivá nenávisť, a mé vidění je normální. Neválečné, nemužské.

Optika zná termín „světelnost“ – schopnost objektivu lépe či hůře zobrazovat zachycený objekt. No a ženská paměť má nejlepší světelnost při zachycení prožitku, vnímání bolesti. Dokonce bych řekla, že „ženská“ válka je děsivější než „mužská“. Muži se schovávají za dějiny, za fakta, válka jim učarovává jakožto konfrontace idejí a různých zájmů, kdežto ženy opanovává cit. A ještě něco – muži se už od dětství učí, že možná budou muset střílet. To ženy nikdo ničemu takovému neučí, ty se k takové práci nechystají... Pamatují si jiné věci a jinak. Jsou schopny vidět to, co mužům zůstává skryto. Ještě jednou opakuju – jejich válka má pachy, barvy, je to složitý svět lidské existence: „Nafasovaly jsme batohy, tak jsme si z nich ušily sukně.“ – „Na vojenskou správu jsem jedněmi dveřmi vstoupila v šatech, kdežto druhými jsem odcházela v kalhotách a vojenské blůze, cop mi ustříhli a na hlavě mi zbyl jen chomáček vlasů.“ – „Němci vesnici rozstříleli a odjeli... Když jsme tam přišli, byl tam jen udupaný žlutý písek a v něm dětská bo-

tička...“ Nejednou se mi dostalo upozornění (obvykle od spisovatelů kolegů-mužů): „Ženské si vymýšlejí. Plno si toho přibásní.“ Jenže pak jsem se přesvědčila, že takové věci se vymyslet nedají. Nebo od někoho opsat. A pokud ano, tak přímo od života, protože ten jediný má tolik fantazie.

Ať ženy v souvislosti s válkou mluví o čemkoli, vždy je v tom jeden všudypřítomný pocit: válka je především vraždění a hned pak těžká práce. A k tomu i kus obyčejného života, v němž zpívaly, zamilovávaly se, natáčely si vlasy...

A těžištěm bylo vždy to, jak nesnesitelné je umírat a jak se člověku nechce. Ještě nesnesitelnější je zabíjet a to, že zabíjet se vám taky nechce, protože žena je dárkyně života. Dává život. Nejdřív ho v sobě dlouho nosí a piplá se s ním. Pochopila jsem, že pro ženy je zabíjet obtížnější.

* * *

Muži... Ti ženy do svého světa, na své teritorium, pouštějí opravdu neradi.

V Minském traktorovém závodě jsem hledala bývalou odstřelovačku. Vynikající odstřelovačku. Ve frontových novinách se o ní často psalo. Její moskevské kamarádky mi daly její domácí telefon, jenže byl starý. Tak jsem se vydala do továrny, kde ta žena, jak jsem věděla, pracuje, zašla jsem na kádrové oddělení a tam jsem od mužů (ředitele fabriky a šéfa kádrovky) vyslechla: „To vám nestačej chlapi, nebo co? K čemu vám budou tyhle ženské historky? Ženský fantazírování...“ Báli se, že ženy začnou popisovat nějakou jinou, nesprávnou válku.

Jindy jsem navštívila jednu rodinu. Manželé bojovali ve válce oba. Setkali se na frontě a tam se taky vzali: „Svatba se odbyla v zákopech. Před bojem. Bílý šaty jsem si ušila z německýho padáku.“ On byl kulometník, ona spojačka. Když jsem přišla, ženu okamžitě poslal do kuchyně: „Něco nám udělej.“ Voda už se vařila, chléb byl nakrájený, ona si k nám přisedla, ale on pro ni měl další úkol: „A kdepak je jahodová zavařenina? Naše domácí